

קדמוניות

רבעון לעתיקות ארץ-ישראל וארצות המקרא
שנה יד • חוברת 3-4 (55-56) • תשמ"ב / 1981

העורך: אפרים שטרן
חברי המערכת: דוד אוסישקין, אברהם איתן,
מגן ברושי, יורם צפריר
סגנון: ראובן אשל
מתווה: ארנסט יעקב
מרכז המערכת: יוסף אבירם

דבר העורך — אפרים שטרן	69
הערים בארץ-ישראל בתקופה ההורדוסית — מגן ברושי	70 X
נמליה העתיקים של קיסריה — אבנר רבן	80
תגליות בארץ	
גילוי מחדש של מפעל-המים הקדום המכונה "פיר וורן" — יגאל שילה	89
תל מיכל — תחנת-מסחר לחוף הים — זאב הרצוג	96
דור ההלניסטית — אפרים שטרן	103 X
הערות על כופחים הלניסטיים מתל דור — רנטה רוזנטל-הגינבוטם	110 ^ט
מערכת-המצור הרומית בח'ירבת אל-חמאם (נרבתא) שבשומרון — אדם זרטל	112
בית "גלית" — משפחה ביריחו במאה הא' לסה"נ — רחל חכלילי ואן קילברו	118
חפירות בחלוצה בשנת 1980 — אברהם נגב	122
תגובות והערות	
למאמרה של קלר אפשטין, "פסלים ואלילי-בית מן הגולן" — פרחיה בק, שמואל ייבין	129
עוד על הפסלים דמויי-העמוד מן הגולן — קלר אפשטין	130
ידיעות	
בחברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה — יוסף אבירם	131
תצלומים וציורים: אגף העתיקות והמוזיאונים; המכון לארכיאולוגיה של האוניברסיטה העברית; לשכת-העתונות הממשלתית; קלר אפשטין; דן בכר; פרנק בנסי; מגן ברושי; יהודית דקל; י' הררי; יורם וינברג; אדם זרטל; אברהם חי; דורון חן; ביאנקה ליפורי; אברהם נגב; אורח פאלן; רוברט פריציוס; אנה קלגה; אבנר רבן; זאב רדובן; יגאל שילה	
תמונת השער: תצלום-אוויר של נמל קיסריה; שים לב לקווי המיתאר של הנמל הקדום הנראים ככתם כהה מתחת לפני המים	
השער האחורי: כופחים הלניסטיים של חרס מתל דור המעוטרים בראשי סאטירים	

PRINTED IN ISRAEL

נדפס בישראל במפעלי דפוס בן-צבי, ירושלים
כל הזכויות שמורות לחברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה

טביעת-חותם על ידית של קנקן-יון מקנידוס

דור; כלי-מנחה זעירים של חרס מן התקופה ההלניסטית; על הכלי השני משמאל בשורה התחתונה רשום ביוונית שם בעליו

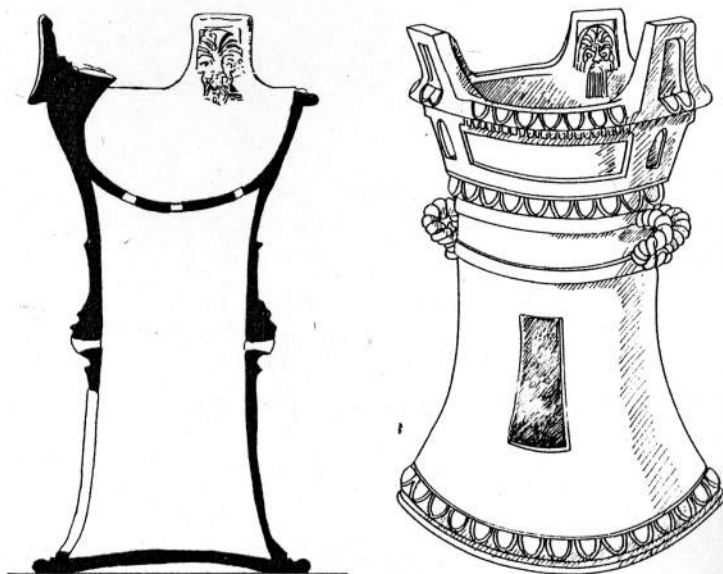
כתובות אלו, שעיתרו מן-הסתם קירות של בתים, לא נשתמרו כדי קריאה. רק התחלנו במלאכה, ובדעתנו לפתוח שטחים נוספים של השכבה ההלניסטית, במגמה לחשוף חלק נוסף של אחת הערים היפות ביותר שנבנו בארץ בעת העתיקה.

הערות על כופחים הלניסטיים מתל דור

רנטה רונטל-הגינבוטם

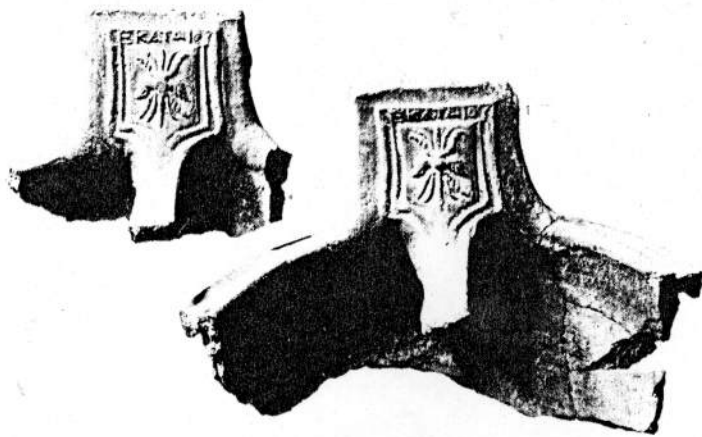
המתוחכמת של חימום בהיפוקאוסט, אשר כוללת חלל-חימום מתחת לרצפה וצינורות בקירות. השיטה האחרונה, אשר הומצאה באיטליה בשלהי המאה ה' לסה"נ, אמנם היתה בשימוש נרחב במרחצאות פרטיים וציבוריים, אך בגלל ההוצאות הרבות שהיו כרוכות בה נהנתה ממנה רק שכבה דקה של האוכלוסייה. היא נתגלתה בעיקר בוילות רומיות ברומא, בפומפיי ובמקומות אחרים. למציאותה של אח בנויה אפשר למצוא עדויות בספרות, אך מעט ידוע עליה מן הממצא הארכיאולוגי, ולכן קשה לומר אם היתה זו שיטה מקובלת. השיטה הנפוצה ביותר, שיש עליה עדויות ספרותיות וארכיאולוגיות כאחת, היא שיטת-החימום בתנורים מיטל-טלים, אשר הוסקו בפחמים. ואולם, גם שיטה זו היתה יקרה מדי להמוני העם, שהתגברו על הקור על-ידי לבישת בגדים חמים, ישיבה מסביב לאח או לתנור-אפייה או ביקור בבית-מרחץ ציבורי.

לשימוש בכופח היו שני חסרונות: (א) בעירת הממושכת של הפחמים הביאה להרעלה בדר-תחמוצת הפחמן; (ב) הכופח חימם רק את החלקים העליונים של החדרים, ואילו הרצפה נשארה קרה. בעלי אמצעים ביכרו אפוא התקנת מערכת-חימום ברצפות, שהיתה מבוססת על שיטת ההיפוקאוסט.

ציור וחתך של כופח-חרס משומר

בארצות העולם הקלאסי חוממו הבתים בשלוש שיטות: באמצעות תנור-פחם, הלוא הוא הכופח (באנגלית: brazier); אח בנויה, שהובערו בה עצים; וכן המערכת

שני שברים של חלקו העליון של כופח מדור ועליהם תיאור של חזיו-ברק (וראה גם תמונת השער האחורי)

בעיקר הראשים המנוקבים. במובן הרחב ביותר אפשר לשער, שדמויות אלה, הנראות לעתים דימוניות, נועדו לגרש רוחות רעות ולהגן על תושבי הבית מפני אש. חפצים ובעלי-חיים שונים — כגון חזיו-ברק, אמפורה, אריה ושור — שימשו אף הם כהגנה מפני עין-הרע.

תפוצתם הגיאוגרפית של הממצאים אמנם רחבה ביותר, אך החומר שממנו הם עשויים הוא כה אחיד, עד שמאליה עולה הסברה, שנוצרו במרכז-ייצור אחד. מרכז זה מן-הסתם היה בקירבת החוף, כדי לאפשר שיווק נוח של התוצרת. עם זאת אפשר להניח, שנעשו גם חיקויים מקומיים. הטין הוא בדרך-כלל גס, ובו חצצים גדולים וקטנים, בעיקר של מיקה. צבעי הטין אדום, אדום-חום, חום ואפור.

לציון הכופח השתמשו היוונים במלה *σχάρα*. מלה זו מופיעה לראשונה בכתבי הומירוס, אלא שהיא מוסבת שם על אף ביתית. בתקופה הקלאסית ציינה המלה *σχάρα* כופח מיטלטל, מחתה לצורכי פולחן, אח ואף מזבח. שימושים שונים אלה מצביעים על הקושי לעמוד על שמם הנכון ועל שימושם המדויק של חפצים המת-גלים בחפירות ארכיאולוגיות. כך, למשל, מביא פולוקס, שחי במאה ה'ב' לסה"נ, רשימה של תריסר שמות שונים ששימשו בימיו לציון תנורי חימום ובישול.

ספרות

- Ovidius, *Fasti*, 4:695 ff.
Varro, apud: Nonius Marcellus, 83:15.
Horatius, *Epistulae*, 1:11:13.
Lucretius, 6:803.
Pollux, *Onomasticon*, VI:88; X:100.

הכופחים המיטלטלים שימשו לחימום חדרים, לבישול ולחימום מאכלים וכלי-אוכל. בתקופות השונות שימשו צורות שונות של כופח מחומרים שונים, למן כלים פשו-טים של חרס ועד כלים של חרס או של מתכת בעלי עיטורים מסובכים. הכופחים הקדומים ביותר שנמצאו הם מתקופת-הברונזה, אך אין אפשרות להבחין ברצף בין טיפוסים קדומים אלה ובין הטיפוסים מיוון העתיקה. ידועים כופחים מקורינת ומאתונה מן המאה ה'ה' לפני סה"נ וכופחים מאולינתוס מן המאה ה'ד' לפני סה"נ. בתקופה ההלניסטית הופיע טיפוס של תנור-חרס מעוטר, שנפוץ בכל ארצות הים התיכון, בעיקר במזרח. בחפירות האחרונות בדור נתגלו כתריסר שברים של כופחים מטיפוס זה, וכמותם נתגלו בשומרון, בקיסריה ובעכו. בתקופה הרומית שימשו כופחים של ברונזה, בפומפיי נתגלו כופחים רבים מטיפוס זה.

הכופחים שנמצאו בדור עשויים חרס. בגלל שבירותם של כופחים מחרס יש בידנו רק מעט מאוד כלים שלמים. גובה הכופח הוא בדרך-כלל 0.90—1.00 מ', בערך. הוא עשוי משני חלקים, הקשורים זה לזה. בחלק התחתון, שצורתו גלילית, הושם הפחם. על החלק העליון, שצו-רתו כדורית-למחצה, הונח הסיר. תחתיתו של החלק העליון נוקבת כדי לאפשר זרימת אוויר. שפתו רחבה ומופשלת. מזדקרות ממנה שלוש ידיות גדולות בעלות צורה ישרה ושטוחה. צדן הפנימי של הידיות מעוטר נעיתורים שונים, כמו, למשל, ראשי אדם. לידיות אלו אופיינית בליטה — לעתים קרובות דמוית-זקן — אל תוך חלל הקערה הכדורית-למחצה, דבר שאיפשר הצבה נוחה ובטוחה יותר של הסיר.

הממצא בדור כולל טיפוסים שונים של ידיות מעוט-ות, ובמיוחד ידיות המעוטות בראשים מזוקנים. כך, למשל, נמצאו ארבעה ראשים מזוקנים בעלי אף פחוס וגבות גבוהות, הנושאים כתר של עלי-קיסוס. כן נמצא ראש דומה בעל אוזניים מחודדות ושיער מזדקר, המזכיר את האל פאן. הממצא כלל גם ראש החובש כובע מחודד וראש מזוקן החובש קסדה ומעליה חזיו-ברק. שכיחות פחות הן מסיכות תיאטרון. כן ראוי להזכיר ראשים של נעלי-חיים שונים, כגון שור, ברדלס, אריה ואיל. המוטי-נים השונים המשמשים לעיטור הם חזיו-ברק, אמפורה, ורד וציץ-הרימון. קבוצה אחרת כוללת ידיות המ-ידיות בעיטורים גיאומטריים שונים. בידידות אחדות חרות שם מעל לראש. השם הנפוץ ביותר הוא היקאטא-וס. שם נוסף הוא ניקולאוס. כן מופיעים קיצורי שמות, הכתובים לא אחת בכתב-מראה. הדעה המקובלת היא, שלפנינו סימני קדרים.

הועלו הצעות שונות לפירוש משמעותם של הראשים,